

ROZDZIAŁ 1

ROLA POJĘCIA REPREZENTACJI UMYSŁOWEJ

Koncepcja nastawienia intencjonalnego Daniela Dennetta, interpretacjonizm, jako jedyna spośród omawianych w tej pracy nie jest koncepcją reprezentacji umysłowych, lecz intencjonalności. Intencjonalność jest istotną cechą reprezentacji umysłowych, choć przysługuje ona nie tylko systemom obdarzonym reprezentacjami umysłowymi. Klasa systemów intencjonalnych jest więc szersza niż klasa systemów obdarzonych reprezentacjami umysłowymi. Broniona przez Dennetta koncepcja intencjonalności pozwala więc wyłonić najszerszą klasę systemów poznawczych, którym można przypisać reprezentacje umysłowe. Zarazem jednak nastawienie intencjonalne Dennetta, jako jedyna spośród koncepcji omawianych w tej książce, nie odpowiada na pytanie, czym jest treść reprezentacji umysłowej lub dzięki czemu ma ona odniesienie.

Choć więc Dennettowskie nastawienie intencjonalne przez pojęcie intencjonalności pozwala wyznaczyć przedmiot moich dociekań, jakim jest reprezentacja umysłowa, to samo w sobie nie wymaga istnienia realnych reprezentacji umysłowych jako osobnych bytów w systemie poznawczym (zwłaszcza na niższych poziomach organizacji systemu). Nie przesądza wiele na temat roli reprezentacji umysłowych w systemach poznawczych, wymagając jedynie, aby reprezentacje służyły do wyjaśniania i przewidywania zachowań. Dlatego Dennettowska charakterystyka intencjonalności tylko częściowo broni reprezentacje umysłowe przed antyrepresentacjonizmem. Podkreśla istotność opisu i wyjaśnień zachowania w kategoriach intencjonalnych, które cechują także reprezentacje umysłowe. Nie dostarczając koncepcji treści ani odniesienia, nie wyklucza jednak instrumentalizmu w kwestii reprezentacji umysłowych. Dopiero mając adekwatną koncepcję treści i odniesienia, można obronić istotność reprezentacji w systemie, a tym samym w pełni uzasadnić realizm co do reprezentacji umysłowych.

W sekcji 1.2 zarysuję związek intencjonalności z reprezentacjami umysłowymi. Pokazuję, że Dennettowska koncepcja strategii

intencjonalnej jest zgodna z realizmem, gdyż za intencjonalne Dennett uznaje tylko te opisy i wyjaśnienia, które odnoszą sukces predykcyjny i eksplanacyjny.

W sekcji 1.3 bliżej charakteryzuję koncepcję strategii intencjonalnej. Pokazuję, co można opisać i wyjaśnić w kategoriach intencjonalnych. Spośród trzech nastawień (intencjonalnego, funkcjonalnego i fizycznego) wyróżniam pierwsze, opisujące systemy intencjonalne. Pokazuję, że w kategoriach intencjonalnych w ujęciu Dennetta można opisywać, wyjaśniać, przewidywać zachowania ludzkie i zwierzęce.

W sekcji 1.4 zarysowuję związek intencjonalności z racjonalnością działań. W tym celu wprowadzam zasadę racjonalności Dennetta i Davidsona, a także odwołuję się do zasady idealizacyjnej Kmity i Nowaka. Pokazuję, że racjonalność działań jest warunkiem koniecznym możliwości przypisania reprezentacji umysłowych. Podkreślam idealizacyjny charakter zasady racjonalności i jej znaczenie heurystyczne, przez co zasada ta tylko częściowo pozwala wyeksplikować, jak adekwatność reprezentacji umysłowej wiąże się z trafnością działań.

W sekcji 1.5 pokazuję, że nastawienie intencjonalne stosuje się do opisu wyjaśnień i przewidywań różnorodnych zachowań racjonalnych systemu poznawczego na różnych szczeblach jego organizacji, zarówno na poziomie osobowym, jak i subosobowym w sensie Dennetta.

W sekcji 1.6 pokazuję niektóre ograniczenia opisu i wyjaśnienia w kategoriach intencjonalnych. W tym celu przywołuję zarzut dotyczący liberalności strategii intencjonalnej (sformułowany przez Neda Blocka). Obracam go w argument za przydatnością nastawienia intencjonalnego. Pokazuję, że strategia intencjonalna służy do opisu systemów racjonalnych, nie wystarcza zaś do pełnego opisu psychologicznego w sensie funkcjonalnym (tak jak wymagałby tego słynny przypadek Phineasa Gage'a).

Następnie dokonuję podsumowania, uwzględniając pojawiające się w rozdziale dezyderaty dotyczące pojęcia reprezentacji.

1.1.1. Filozoficzne pojęcie intencjonalności

Najogólniej intencjonalność jest ujmowana jako „skierowanie na” (*aboutness*): intencjonalność zawsze kieruje nas na przedmiot przedstawienia, niezależnie od tego, czy jest to przedstawienie przedmiotu istniejącego czy nieistniejącego.

Franciszek Brentano w dyskusji na temat zjawisk psychicznych odwołał się do wówczas nieco już zapomnianego pojęcia intencjonalności. W jego teorii intencjonalność (tzn. *skierowanie na*) polega na tym, że myśli (wedle bardziej współczesnej nomenklatury: przekonania i pragnienia) są o czymś:

Każdy fenomen psychiczny charakteryzuje się tym, co średniowieczni scholastycy nazywali intencjonalną (lub też mentalną) inegzystencją pewnego przedmiotu, a co my – jakkolwiek nie całkiem jednoznacznie – nazwalibyśmy odniesieniem do pewnej treści, skierowaniem na pewien obiekt (przez który nie należy tu rozumieć czegoś realnego) lub immanentną przedmiotowością [...]. Ta intencjonalna inegzystencja jest właściwa wyłącznie fenomenom psychicznym (Brentano 1999).

Brentano rozróżnia przedmiot (obiekt, na który skierowany jest fenomen psychiczny) i treść przedstawienia, o których pisali również Kazimierz Twardowski (Twardowski 1965) i Gottlob Frege (Frege 1977)¹⁶.

Interpretacjonizm Dennetta pozostaje w zgodzie z najbardziej szkiecowym sformułowaniem intencjonalności obecnym u Brentana. Do pełnej eksplikacji pojęcia intencjonalności obecna jest jednak koncepcja treści reprezentacji. Koncepcja Dennetta eksplikuje je nie w pełni, ograniczając się do opisu roli wyjaśnień intencjonalnych w myśleniu potocznym, filozofii i nauce. Dzięki temu, że interpretacjonizm pozwala uzasadnić istotność pojęcia intencjonalności, otwiera drogę do analizy koncepcji treści reprezentacji umysłowych w dalszych rozdziałach.

Brentano, jak widać w powyższym cytacie, traktuje intencjonalność jako kryterium odróżniania zjawisk psychicznych od fizycznych. Fizykalizm głosi, że wszystko, co istnieje, jest fizyczne. Wedle naturalistów, przyjmujących zazwyczaj tezę fizykalizmu, zjawiska psychiczne też są fizyczne. Naturaliści muszą więc odrzucić dualizm Brentana, a jednocześnie stwierdzić, na mocy czego pewne, ale nie wszystkie, układy fizyczne cechują się intencjonalnością. To podstawowe zadanie semantyki znaturalizowanej.

¹⁶ Eksplikacja intencjonalności wymagałaby powiedzenia, jak to się dzieje, że intencjonalność „kieruje na” jakiś przedmiot za pośrednictwem jakiejś treści. Tym dokładnie zajmował się Edmund Husserl (Husserl 2000) oraz jego współcześni kontynuatorzy. Husserl zdawał sobie sprawę, że z takiego jak wyżej rozumienia intencjonalności wynika kłopotliwe założenie, że intencjonalność zawsze musi mieć jakiś przedmiot. Powstaje wówczas pytanie, jak wyjaśnić fakt, że odnosimy się intencjonalnie do przedmiotów nieistniejących (np. Papa Smerf) lub tylko możliwych czy abstrakcyjnych (np. moje wyobrażenie siebie za 50 lat, liczba π) i co więcej, czym różni się taki sposób odnoszenia od odnoszenia się intencjonalnie do przedmiotów istniejących. Są to z pewnością ważne i interesujące badania, jakie można znaleźć w pracach Husserla i innych fenomenologów. Z racji zawężonej tematyki pracy odłożę te rozważania na bok. Warto jednak zaznaczyć, że rozmaite próby rozwiązywania brentanowskich problemów przez koncepcje naturalistyczne prowadzą do znanych trudności (patrz m.in. koncepcja Freda Dretskego, którą będę analizować w rozdziale 6.).

1.1.2. Filozoficzne pojęcie przekonania i pragnień a pluralizm reprezentacji umysłowych

W filozofii analitycznej XX w. psychologię potoczną najczęściej ujmowano w kategoriach przekonania i pragnień. Potoczne rozumienie pojęć pragnienia i przekonania różni się od filozoficznego. Wedle definicji z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* przekonanie to: „sąd, zdanie oparte na przeświadczeniu o prawdziwości, słuszności czegoś, wyrobiony pogląd na coś; przeświadczenie, opinia”, pragnienie zaś to: „gorąca chęć, życzenie sobie czegoś, dążenie do czegoś; żądza, pożądanie” (Dubisz 2004).

Filozoficzne pojęcie przekonania i pragnienia charakteryzuje się w kategoriach nastawień sądzeniowych, a więc jako czyjeś nastawienie wobec sądu:

Podstawową formą takich atrybucji stanów umysłowych systemom intencjonalnym są zdania, które wyrażają tzw. nastawienia sądzeniowe.

x jest przekonany, że p

y chce, żeby q

z obawia się, że r

Zdania tego rodzaju składają się z trzech części: terminu określającego dany system intencjonalny (x, y, z), terminu określającego nastawienie mu przypisane (przekonanie, pragnienie, obawę...) oraz terminu określającego specyficzną treść czy znaczenie tego nastawienia – pewien sąd, oznaczony w naszych atropowych przykładach literami p, q, r (Dennett 1997: 59–60; przykład poprawiony).

Sądy są to treści nastawień sądzeniowych. W filozofii analitycznej odróżnia się dwie zasadnicze koncepcje sądów: przyczynowo-pragmatyczną i lingwistyczną (nie jest to dychotomia, lecz typologia). Według koncepcji przyczynowo-pragmatycznej sądy są funkcjami ze zbioru światów możliwych w zbiór wartości logicznych, a niekiedy wybranymi podzbiórami jakiegoś zbioru światów możliwych (Ciecierski 2013). Według koncepcji lingwistycznej natomiast sądy są pochodną treści zinternalizowanych aktów mowy. W pracy nie rozstrzygam na rzecz którejś z tych koncepcji, lecz będę posługiwać się ogólniejszym sformułowaniem, wedle którego sąd to pozajęzykowy przedmiot abstrakcyjny, który reprezentuje warunki prawdziwości zdania:

każde zdanie w sensie logicznym pozostaje w semantycznej relacji *wyrażania* do nazywanego „sądem” pozajęzykowego przedmiotu abstrakcyjnego, który reprezentuje w pewien sposób warunki prawdziwości tego zdania (Ciecierski 2013: 87–88).

Jako takie filozoficzne pojęcie przekonania i pragnienia jest słabsze od potocznego: posiadanie przekonania przez kogoś sprowadza się do

uznawania przez kogoś jakiegoś sądu za prawdziwy, żywienie zaś pragnienia przez kogoś sprowadza się do chęci, żeby sąd był prawdziwy.

Strategia intencjonalna Dennetta obejmuje szeroką klasę reprezentacji umysłowych. Stosuje się ona do wszelkiego rodzaju reprezentacji umysłowych w takich systemach, którym przypisanie intencjonalności daje nowe wyjaśnienia i przewidywania.

Bence Nanay argumentuje, że cała grupa czynności półświadomych lub nieświadomych, określanych zwykle jako przykłady wiedzy-jak, nie musi być ujmowana w ramach skomplikowanej siatki nastawień sądzeniowych, zwłaszcza gdy istnieją lepsze, alternatywne sposoby ich opisu (Nanay 2013). Przykładem prostej czynności, która nie wymaga opisu w kategoriach nastawień sądzeniowych, jest gra w tenisa stołowego. Opis zautomatyzowanych ruchów paletki w kategoriach szybko zmieniających się nastawień wobec sądów o położeniu piłeczki byłby niepotrzebną komplikacją, zwłaszcza że istnieje lepszy alternatywny opis w kategoriach niższych reprezentacji sensomotorycznych. Zdaniem Nanaya opis czynności motorycznych w kategoriach nastawień sądzeniowych nie przynosiłby żadnych korzyści eksplanacyjnych, a stanowiłby jedynie redeskrypcję.

Liczne przykłady tego rodzaju są świadectwem empirycznym na rzecz odrzucenia założenia, że teoria reprezentacji umysłowych powinna opisywać reprezentacje wyłącznie w kategoriach przekonań i pragnień. Nie stanowi to jednak argumentu na rzecz całkowitego odrzucenia przekonań i pragnień. W pracy argumentuję za słabszą, pluralistyczną teorią reprezentacji umysłowych, która odrzuca założenie, że przekonania i pragnienia to jedyne rodzaje reprezentacji.

1.2. Doniosłość pojęcia intencjonalności

W tej sekcji zarysowuję koncepcję interpretacjonizmu Dennetta, a więc ogólną koncepcję strategii intencjonalnej *vel* nastawienia intencjonalnego. Pokazuję rolę, jaką wyjaśnienia intencjonalne odgrywają w myśleniu potocznym, filozofii i nauce. Bliżej koncepcji nastawień, w tym nastawieniu intencjonalnemu, przyglądam się w sekcji 1.3.

Daniel Dennett jest uważany, obok Donalda Davidsona, za jednego z dwóch najważniejszych zwolenników interpretacjonizmu (Molder 2010). Omawiam tylko część teorii reprezentacji Dennetta, jaką jest interpretacjonizm, a więc Dennettowską koncepcję intencjonalności¹⁷.

¹⁷ Odrębna wobec interpretacjonizmu jest jego teoria reprezentacji umysłowych, w której reprezentacja występuje na poziomie funkcjonalnym (Dennett 1987).